

DOI: 10.7251/EMC1802321T

Datum prijema rada: 6. septembar 2018.

Datum prihvatanja rada: 5. decembar 2018.

UDK: 336.225.68:343.359.2(497.6)

Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije

Godina VIII • broj II

str. 321-337

PREGLEDNI NAUČNI RAD / OVERVIEW SCIENTIFIC PAPER

DETERMINANTE PORESKE EVAZIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Saudin Terzić

Uprava za indirektno-neizravno oporezivanje, Banja Luka, Bosna i Hercegovina,
saudin.terzic@uino.gov.ba

Berger Wolfgang

University of Vienna, Austrija, w.berger@bmf.gv.at

Živana Kljajić

Viši asistent Panevropski univerzitet Apeiron, zivana.m.kljajic@gmail.com

Apstrakt: *Funkcionisanje poreskog sistema i oporezivanja jedne ekonomije su od ključnog značaja za ukupnu finansijsku stabilnost, a poreska evazija je jedan od značajnijih rizika, ukoliko se ne rješava na adekvatan način i ona zbog svoje visine može da prouzrokuje ozbiljnu finansijsku nestabilnost jedne zemlje. Mnoge zemlje današnjice suočavaju se sa problemom poreske evazije i izvještaji o poreskoj evaziji se svakodnevno umnožavaju. Nijedan poreski sistem nije imun na poresku evaziju, samo su različite metode poreske evazije u različitim poreskim sistemima.*

Na poresku evaziju utiču svojom isprepletenošću i determiniranošću brojni i raznovrsni faktori subjektivni ili objektivni i svi faktori poreske evazije su uzajamno povezani i nadopunjujući. Poreska evazija ima multiplikativno dejstvo, narušava ugled prije svega institucija, posebno poreske administracije, ugrožava poreski sistem i načela pravne države, prouzrokujući nepovjerenje prije svega poreskih obveznika u sam poreski sistem i smanjenjem poreske evazije značajno se poboljšava stanje u javnim finansijama.

Prepoznavanje postojećih ključnih faktora poreske evazije ili istraživanje da postoje i drugi koji su podjednako ili čak i više važniji, de facto, potvrđuju kompleksnost, značaj i aktuelnost ove problematike.

Ključne riječi: *Porez, poreska evazija, demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika.*

JEL Klasifikacija: *H20, H26, H32.*

UVOD

Prikupljanje poreza kao najznačajnijeg javnog prihoda je veoma značajno radi funkcionisanja i održivog razvoja a sa tim procesom dolazi kao nerazdvojna pojava i poreska evazija. Savremeni razvoj društva i načini privređivanja karakterišu brojne, velike i turbulentne promjene, sve veća liberalizacija i globalizacija i internacionalizacija. Poreska evazija se prema modernoj teoriji i praksi shvata kao univerzalni problem koji je duboko ukorijenjen u socijalnim, kulturnim, institucionalnim i političkim karakteristikama svake pojedinačne zemlje i štetne posljedice odražavaju se u sferi ekonomije, politike, institucija, privrede i finansija. Poreska evazija je univerzalna pojava. Ona se odvija u svim društvima, u svim društvenim slojevima, u svim profesijama, u svim industrijama, u svim religijama i gotovo svim ekonomskim sistemima (Kirchler, 2009, str.182).

Postavlja se pitanje a i dileme su prisutne, kako istraživanjem povezati i utvrditi koji subjektivni i objektivni faktori najviše utiču na fenomen poreske evazije odnosno koji su u korelaciji (ili se pretpostavlja da su u korelaciji) sa njenom visinom i raširenošću? Koji faktori više su podložni uticaju drugih i koji mogu biti regulisani?

Kroz teorijske modele ponašanja poreskih obveznika kod poreske evazije, istraživači pokušavaju ustanoviti koji su to najvažniji faktori koji utiču na poreskog obveznika da izbjegava plaćanje poreskih obaveza. Faktori koji utiču na ispunjenje poreske obaveze ili ne ispunjenje se razlikuju od jedne zemlje do druge a također zavise i od individualnog ponašanja od jednog lica do drugog (Kirchler, 2007).

Željene promjene na planu determinacije, smanjenja i prevencije faktora poreske evazije zahtijevaju da se napravi dobar instrumentarij, dizajn i odgovarajuće promjene ne u samom poreskom sistemu, organizaciji poreske administracije, kontroli poreskih obveznika, vjerovatnoće otkrivanja i visini kazne, visini poreskog opterećenja i poreske stope, korupciji, poreskom moralu, etici i kulturi već i u ekonomskom, socijalnom, društvenom, institucionalnom i političkom stanju države i društva, uz transformaciju na svim nivoima, horizontalnu i vertikalnu, kako bi se obezbijedilo efikasno sprovođenje i ostvarivanje ciljeva. Brojni su faktori koji utiču i podstiču na poresku evaziju, između pojedinih faktora postoji interakcija i oni mogu biti strukturalni problemi jedne zemlje. Faktori poreske evazije su uzajamno povezani i nadopunjujući u svim zemljama iz razloga što su države i društva bitno različiti sa stanovišta privrednog sistema i stepena razvoja, različitog zakonodavnog, poreskog okvira ili istorijskog razvoja. Većina država

nastoji da utiče na faktore, ali kako to može da ima značajne posljedice, takva odluka ne bi trebala da se donosi bez pažljivog istraživanja.

Veliki je broj egzogenih faktora, na koje poreski obveznik ima vrlo mali ili nikakav utjecaj, jer se faktori dinamički mijenjaju tokom vremena (privredni uslovi, inovacije u poslovanju, razvoj e-trgovine, ekonomska kriza, politička stabilnost, raspoloživost resursa, infrastruktura, konkurentna situacija, kvalitet i sposobnost državnih institucija, poreska legislativa) a oni istovremeno imaju veoma značaj utjecaj, njihova stabilnost je bitan preduslov i najneposrednije utiču prije svega na finansijsku situaciju poreskog obveznika. Jasno je da od razvoja ovih faktora zavisi kako će se finansirati država od strane poreskih obveznika a samim tim i većeg blagostanja u državi što i jeste konačni cilj ekonomske politike bilo koje zemlje. Posljednjih godina rasprave o ovom pitanju su još intenzivnije, poreska evazija je kontraverzno područje koje je teško harmonizirati, jer se faktori umnogome usložnjavaju uslijed promjena iz okruženja.

Obzirom da je sa aspekta pojedinca, poreski obveznik podložan raznim uticajima pogoršanog vanjskog okruženja a može biti ograničen brojnim endogenim faktorima unutar samog sebe, (konkurentnost, kreditna sposobnost, vlastita organizacija) mora neprestano da se prilagođava. Razmatrajući karakter pojedinih faktora, u svom manevarskom prostoru u načelu poreski obveznik može uticati na faktore koje se odnose interno na njega samog, ali nema mogućnost uticaja na faktore koji eksterno utiču na samog poreskog obveznika, osim prilagođavanja novonastaloj situaciji. Poznato je da upravljanje bilo kojom pojavom i konceptom zahtijeva poznavanje determinanti te pojave i svakako da se kao jedan od ključnih problema postavlja i nameće upoznavanje sa pojavom koje će pružiti korisno polazište za formulisanje politike za suzbijanje te pojave. Rješenja se ne mogu uopštavati i generalizirati, jer svako područje zahtijeva posebna razmatranja i specifična rješenja i to je stalna i univerzalna tema. Zato se postavlja pitanje koje su ključne determinante za nastanak poreske evazije, koji faktori doprinose i koje treba razmotriti? Glavni teorijski pristupi u objašnjenju načina poštivanja poreskih propisa (kod poreske evazije) obično su podijeljeni u modelu pristupa „ekonomskog odvrćanja“ i u širem pristupu koji uključuje socijalne, fiskalne i psihološke pristupe. Faktori koji su ispitani u modelu pristupa ekonomskog odvrćanja uključuju, složenost poreskog sistema, nivo usluga pruženih na osnovu prikupljenih prihoda, informacije iz finansijskih izvještaja, visina odgovornosti radi kazne, vjerovatnoća poreske kontrole, progresivna i stvarna visina poreske stope, visina kazna za poresku evaziju (Devos, 2014, str.14).

SOCIJALNO DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Veza između demografskih determinanti i poreske evazije dugo je bilo predmet interesa istraživanja (Tittle, 1980). Demografske varijable su uključene u poznati Fisherov model poštivanja propisa (Fischer, Wartick i Mark, 1992), faktora koji utiču na ponašanje poreskih obveznika. Demografski faktori koji su uključeni u Fisherov model su starosna dob, spol, edukacija i zanimanje. Analiza demografskih i socijalni (engl. demographic/social) determinanti se fokusira na demografske i socijalne promjene i njihov uticaja na poresku evaziju.

Pri operacionalizaciji problema istraživanja, tj. ispitivanja stavova poreskih obveznika i državnih službenika o uticaju uvođenju PDV u BiH na poreske prevare i utaje kao i faktora koji u manjoj ili većoj mjeri determinišu te stavove (s obzirom na smjer i intenzitet), polazio sam od ranije navedenih konstatacija da djelovanje različitih faktora u socijalnoj sredini može biti manje ili više podsticajno za ispoljavanju različitih oblika ponašanja, te da se u tom smislu može govoriti i o uslovima koji su manje ili više povoljni za određene oblike ponašanja. Stoga je za razumijevanje stavova o poreskim prevarama i utajama važno analizirati i socijalno okruženje koje je medij za ispoljavanje takvih stavova (Terzić, 2009, str.79). Kao faktori poreske evazije u literaturi se navode i same socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika. Kao najvažniji faktori oportuniteta navode se radno iskustvo i obrazovanje značajno za nalaženje posla i njegovo uspješno obavljanje van okvira zakonske regulative (Jović i dr., 2003).

Socijalno etičko ponašanje pojedinca zavisi od ličnih vrijednosti samog pojedinca ali i od ponašanja okoline odnosno od objektivnih faktora. Pojedinac pa čak i cijela skupina poreskih obveznika mogu biti skloniji ka činjenju poreske evazije od drugih. To su jednostavno same karakteristike i socijalno psihološke osobine poreskih obveznika i oni čine poresku evaziju ako im se ukaže prilika. Određene organizovane grupe mogu djelovati kao jedan alternativni društveni sistem, u kojem se akteri povezuju putem zajedničkih karakteristika ista starosna dob, zanimanje ili nivo edukacije. Vjeruje se da pojedine socijalno demografske karakteristike poreskih obveznika mogu imati značajnu ulogu u nastanku poreske evazije.

Socijalne norme imaju rastuću pažnju u ekonomskoj literaturi. Acemoglu, Jackson (2014), istraživali se interakciju društvenih normi i sprovođenje zakona. Oni tvrde da pooštavanje zakona može imati komplementarne efekte na norme i ponašanje ukoliko se sprovedu pažljivo (Abraham i dr., 2016, str.2). Istraživanja pružaju dokaze koji ukazuju na različita ponašanja muškaraca i žena prema spremnosti preuzimanju rizika. Studije pokazuju da su žene pokazale više sklonosti

prema riziku kod donošenja odluka, posebno odluka vezano za finansijske rizike (Meier-Pesti, Penz, 2008). Polinsky i Shavell (2000), prezentirali su istraživanje ekonomske teorije javnog sprovođenja zakona, ističu važnost socijalnih normi u smislu da socijalne norme mogu se smatrati kao opšta zamjena kod sprovođenje zakona radi usmjeravanja pojedinaca u njihovom ponašanju.

Starosna dob i spol

Sa ciljem davanja odgovora naučno utemeljenoga i relevantnog u istraživačkim pitanjima empirijskoga tipa istraživanja da li određeni faktor ima uticaja na pojavu poreske evazije posebno se analizira starosna dob i spol ispitanika, kao dominantna karakteristika svakog poreskog obveznika. Starosna dob je uobičajena demografska varijabla.

Prema istraživanjima, mlađi poreski obveznici su više spremniji da preuzimaju rizične aktivnosti i manje su osjetljivi na dobijene sankcije. Većina studija koje su pregledali Richardson i Sawyer (Devos, 2014, str.88), koji su ispitivali starosnu dob kao faktor pokazala je da su starije osobe poreski obveznici skloniji da budu korektniji od mlađih poreskih obveznika. Rana istraživanja (Tittle, 1980), testirala su nivo poštivanja poreskih propisa žena vs. muškaraca i došla do zaključka da žene više poštuju poreske propise, jer imaju osjećaj moralne obaveze plaćanja. Tradicionalno, žene imaju moralne stavove i više konzervativan obrazac života (Jackson, Milliron, 1986). Za muškarce i mlađe osobe je dokazano da imaju veće šanse da izbjegavaju porez (Alm, Torgler, 2006).

Obrazovanje i zanimanje

Funkcija edukacije je važna da bi se uvele zakonske promjene u samoj poreskoj administraciji i novi radni metodi. Edukacija kao demografska varijabla odnosi se na sposobnost poreskih obveznika da shvate zakone (Jackson, Milliron, 1986). Osobe bez obrazovanja imaju negativnije mišljenje o institucijama nego ispitanici s višim obrazovanjem (Gërxani, 2003, str.76). Istraživani aspekti znanja su opšti stepen fiskalnoga znanja i stepen znanja o mogućnostima poreskih prevara i utaja. Smatra se da fiskalno znanje utiče na pozitivan stav za plaćanje. Brojna su i istraživanja sprovedena o edukaciji i zanimanju kao iznimno bitnoj determinanti sa aspekta da li bitno ili presudno utiče na poštivanje i sprovođenje poreskih zakonskih propisa i poresku evaziju.

Edukacija o poreskoj evaziji, ulozi i funkciji u savremenom društvu i uticaju neplaćanja poreza samih poreskih obveznika može efikasno i uspješno smanjiti sam rizik pojave poreske evazije. U literaturi se odnos između zanimanja i evazije

objašnjava ovisno o sektoru u kojemu lice radi (Gërxfani, 2003, str.68). Visokoobrazovane osobe imaju bolje mišljenje o formalnim institucijama nego neobrazovani ljudi; visokoobrazovane osobe također pozitivnije ocjenjuju neformalne institucije nego one s nižim obrazovanjem (Gërxfani, 2003, str.79).

Nivo edukacije ima komplikovan efekat na poresku evaziju. Alm, Torgler, (2006), studijom su dokazali da nivo edukacije ima veliki uticaj na unapređenje poštivanja poreskih propisa. Postoji pozitivna relacija između edukacije i poreske evazije. Bez obzira na stepen stručne spreme i poreski službenici trebaju biti edukovani i periodično trebaju da usavršavaju svoja znanja, kako bi mogli odgovoriti promjenama u smislu izbjegavanja zakonskih propisa koja se dešavaju.

MATERIJALI I METODE

Osnovni cilj predmetnog istraživanja je identifikovati ključne demografsko-socijalne determinante koji utiču na poresku evaziju. Da bi se ostvario postavljeni cilj, empirijsko istraživanje je se fokusiralo na prikupljanje podataka kako od strane poreskih obveznika tako i od zaposlenih u poreskim administracijama. U skladu sa predmetom i problemom istraživanja i ciljevima empirijskog istraživanja u uzorku na kome je sprovedeno istraživanje dvije su ključne grupe ili poduzorka: 200 poreskih obveznika (66,7%) i 100 poreskih inspektora (33,3%), čije stavove se u okviru daljih analiza i interpretacije podataka dobivenih primarnim istraživanjem kompariraju. Fazom terenskog istraživanja anketirane se dvije grupe ispitanika poreskih obveznika, po prirodi stvari „suprostatavljenih strana“, direktori privrednih društava ili drugo odgovorno lice (Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine) koji ostvaruju intenzivne kontakte sa poreskom službom i zaposleni u profesionalnim organizacijama (poreski inspektori Uprava za indirektno oporezivanje, Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikt BiH). Za potrebe sprovođenja istraživanja, izrađen je opsežan anketni upitnik koji je reprezentativan i prigodan i koji sam po sebi predstavlja snažnu inicijativu za daljna istraživanja fenomena poreske evazije.

Prema spolnoj strukturi ispitanici u uzorku su relativno ravnomjerno distribuirani: 46,3% muškaraca i 53,7% žena. U analiziranom uzorku dominiraju ispitanici sa visokom školskom spremom 71,67%. U uzorku dominiraju ispitanici koji stanuju u mjestima sa više od 10.000 stanovnika (83%). Veoma je mali udio ispitanika iz mjesta sa manje od 1.000 stanovnika (1,33%), i u poduzorcima situacija je slična i obzirom da je uzorak kao i poduzorcima dosta homogen i vrlo slične strukture po pitanju ove karakteristike, komparacije između grupa

po karakteristikama mjesto stanovanja nisu potrebne. U pogledu složenosti organizacione strukture, u poduzorku obveznika većinom su odgovarala odgovorna lica u poslovnom subjektu koja nisu direktori, (55%) a u okviru poduzorka inspektora većinom imamo inspektore UIO (26,67%), a dominiraju ispitanici sa radnim stažom 6 do 20 godina. Prema kriteriju broja zaposlenih dominiraju mala društva sa manje od 10 zaposlenih 62,5%. Najmanji je broj obveznika sa više od 250 zaposlenih (velika preduzeća).

REZULTATI I DISKUSIJA

Hipoteza ovog rada je da demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji.

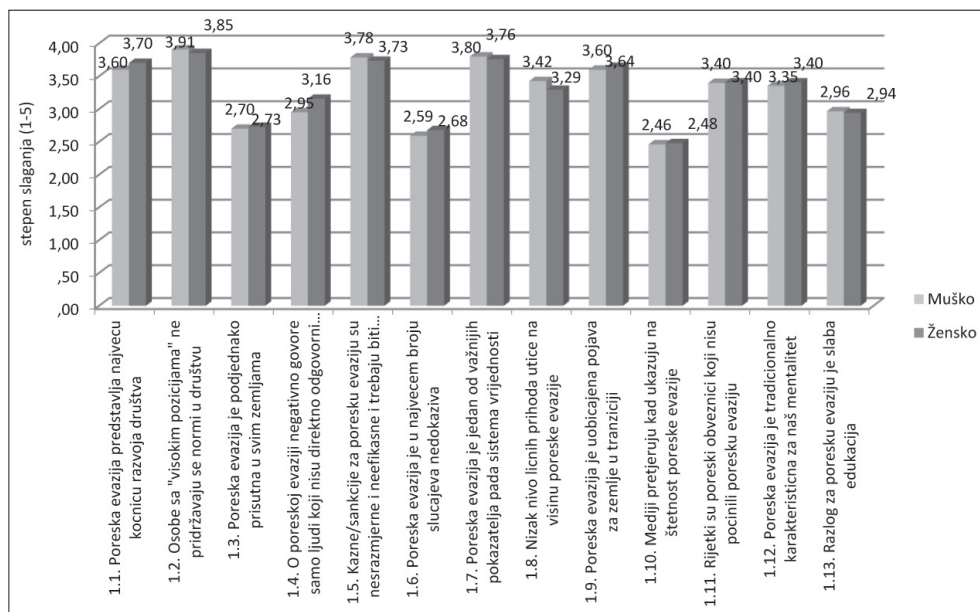
Komparacija između grupa prema demografsko-socijalno-statusnim karakteristikama

Kako bi se provjerila hipoteza uporediti će se stavovi ispitanika sa različitim demografsko-socijalno-statusnim karakteristikama (spol, obrazovanje i radno iskustvo) po pitanju saglasnosti sa tvrdnjama koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji. U cilju komparacije između tih grupa po pitanju saglasnosti u kontekstu tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji, kako je riječ o varijablama mjeranim na Likertovoj skali (ordinalnim varijablama) koje ne zadovoljavaju pretpostavku „normalnosti“ unutar grupa u cilju poređenja poduzoraka koristit će se odgovarajući neparametarski testovi za dvije (Mann-Whitney U test) ili više od dvije grupe (Kruskal -Wallisov one way test).¹ Prvo će se sagledati deskriptivne statistike po datim varijablama unutar poduzoraka. Te rezultate provjerit će se i krostabulacijom i hi-kvadrat testom međuzavisnosti.

Spol

Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema spolu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji), prilog (tabela 1.) i (grafikon 1.).

¹ Kruskal-Wallisov one way test znači da se testira da li postoji statistički značajna razlika između medijalnih vrijednosti više uzoraka (nezavisnih) koji predstavljaju ciljane populacije ako distribucija analizirane pojave ne zadovoljava pretpostavku normalnosti ili su uzorci mali. To je prošireni test sume rangova ili poopštenje Mann – Whitney-evog testa za k uzoraka. Rezultira hi-kvadrat empirijskom vrijednošću. P -vrijednost uz odgovarajući Kruskal-Wallisovog one way test se smatra statistički značajnom ili signifikantnom ako je niža od 0,05, obzirom da se testovi rade sa greškom prve vrste 5% to jeste signifikantnošću 95%. U tom slučaju se prihvata hipoteza da se posmatrani uzorci ili grupe statistički značajno razlikuju.

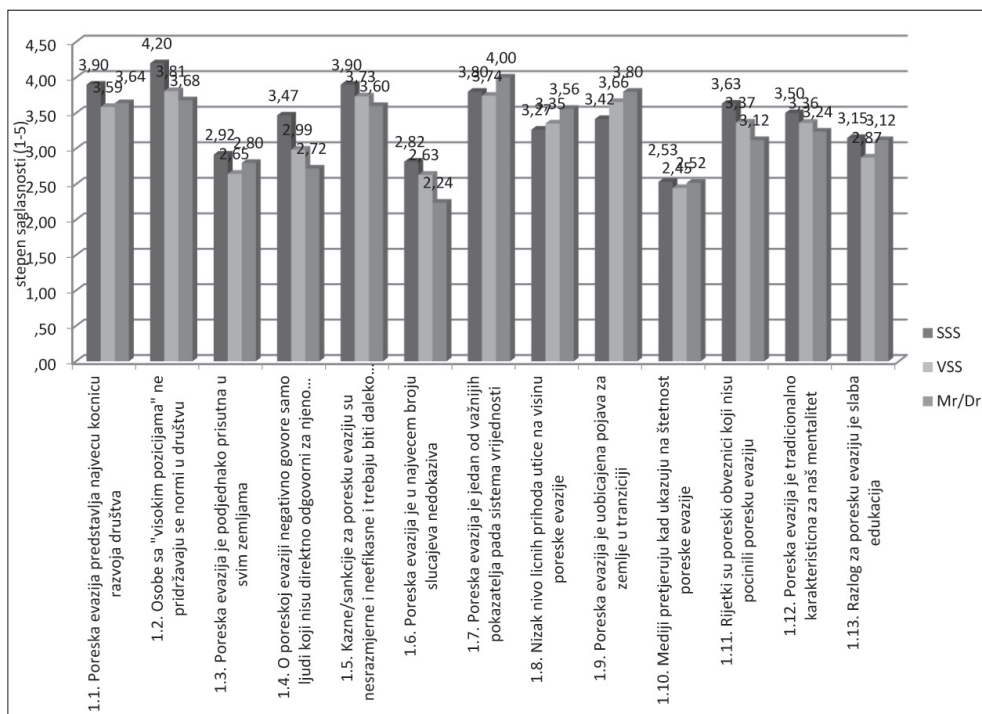

Grafikon 1. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema spolu

Grafikon 1. jasno ukazuje na vrlo slične stavove ispitanika različitih spolova, što pokazuje i deskriptivna statistika. Niti jedna razlika između grupa formiranih po spolu nije statistički signifikantna (sve p vrijednosti za U test u tabeli 1. su više od 0,05, prilog 1.). To je razlog što dalje ne provodimo hi-kvadrat test i krostabulaciju, jer je evidentno da su razlike između spolova minorne. Dakle, može se zaključiti da spol kao socijalno-statusna karakteristika ispitanika nije determinanta njihovog stava prema poreskoj evaziji.

Obrazovanje

Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema obrazovanju, prilog (tabela 2.), struktura ispitanika iz grupa formiranih prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji (grafikon 2.).

Grafikon 2. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema obrazovanju

Grafikon 2. ukazuje na razlike u stavove ispitanika različitih nivoa obrazovanja i to uglavnom u smjeru da ispitanici iz grupe SSS pokazuju viši stepen saglasnosti, što pokazuje i deskriptivna statistika. Međutim, prema rezultatima Kruskal-Wallis testa te razlike su signifikantne prema sljedećim tvrdnjama:

- Osobe sa „visokim pozicijama” ne pridržavaju se normi u društvu,
- O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje.

Po pitanju opšteg stava prema poreskoj evaziji ispitanici sa SSS imaju signifikantno viši stepen slaganja.

Krostabulacijom i rezultatima hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti formirani prema nivou obrazovanja i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji zaključuje se da prema hi-kvadrat testu kod sljedeće tri tvrdnje postoji statistički značajna razlika između stavova u grupama ispitanika sa različitim nivoom obrazovanja:

Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu

Hi-kvadrat vrijednost = 16,098

P vrijednost = 0,041 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje

Hi-kvadrat vrijednost = 18,309

P vrijednost = 0,019 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

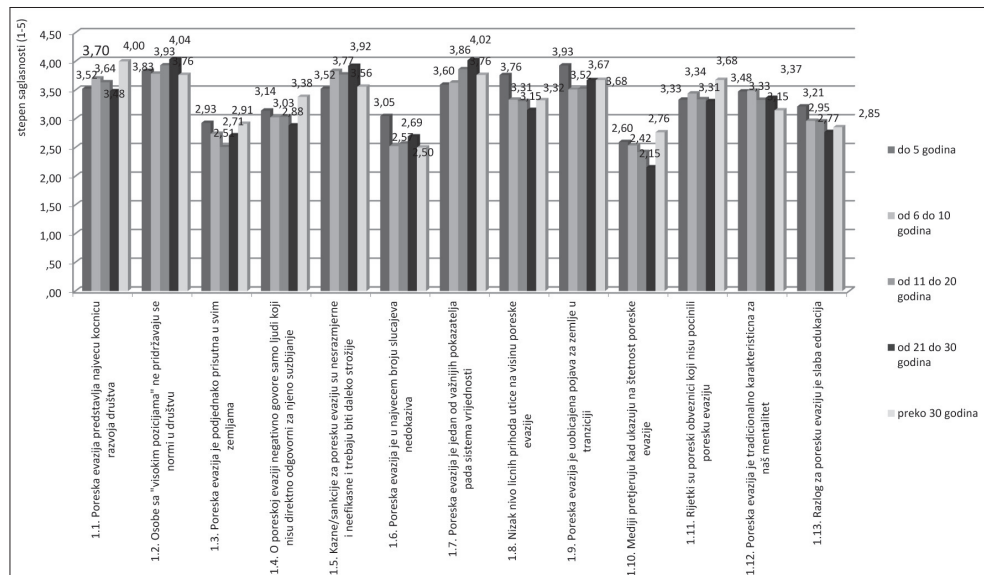
Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti.

Hi-kvadrat vrijednost = 16,005

P vrijednost = 0,042 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim nivoom obrazovanja

Radno iskustvo

Sagledavamo strukture i deskriptivne statistike po datim varijablama unutar grupa formiranih prema radnom iskustvu, prilog (tabela 3.), i struktura ispitanika iz grupa formiranih prema radnom iskustvu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji (grafikon 4.).

Grafikon 4. Prosječne ocjene stepena slaganja po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji u grupama formiranim prema radnom iskustvu

Grafikon 4. ukazuje na razlike u stavove ispitanika sa različitim radnim iskustvom, što pokazuje i sama deskriptivna statistika. Prema rezultatima Kruscal-Wallis testa te razlike su signifikantne prema sljedećim tvrdnjama:

- Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva
- Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije.

Po pitanju opšteg stava prema poreskoj evaziji ispitanici sa različitim radnim iskustvom nisu signifikantno različiti.

Krostabulacija i rezultati hi-kvadrat testova za varijablu čiji su modaliteti formirani prema radnom iskustvu i varijable u vezi tvrdnji koje izražavaju stavove o poreskoj evaziji prema hi-kvadrat testu kod sljedećih (5) pet tvrdnji postoji statistički značajna razlika između stavova u grupama ispitanika sa različitim radnim iskustvom:

O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje
Hi-kvadrat vrijednost = 31,478
P vrijednost = 0,012 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom
Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije
Hi-kvadrat vrijednost = 27,0858
P vrijednost = 0,041 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom
Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva
Hi-kvadrat vrijednost = 27,228
P vrijednost = 0,039 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom
Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije
Hi-kvadrat vrijednost = 31,780
P vrijednost = 0,011 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom
Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije
Hi-kvadrat vrijednost = 36,890
P vrijednost = 0,002 < 0,05 P postoji signifikantno različit stav po ovoj tvrdnji kod ispitanika iz grupa sa različitim radnim iskustvom

ZAKLJUČAK

Opšti zaključak po pitanju hipoteze posmatrane demografsko-socijalno-statusne karakteristike ispitanika spadaju u sistem statistički značajnih determinanti njihovih stavova prema poreskoj evaziji je da se hipoteza djelimično prihvata: za spol nije dokazano da je determinanta stava ispitanika prema poreskoj evaziji, dok nivo obrazovanja i radno iskustvo po nekim karakteristikama to jesu. Pojedine socijalno statusne karakteristike ispitanika su se u istraživanju pokazale kao bitna odrednica za ispoljavanje motiva i stavova. U prosjeku je dokazano da nivo obrazovanja jeste determinanta stava prema poreskoj evaziji a radno iskustvo nije.

Kontinuiranim unapređenjem socijalnih normi (koje upućuju na saradnju i zajedničke aktivnosti) unapređuje se kredibilitet i reputacija poreskog autoriteta kod javnosti, poslovne zajednice, drugih službi i interesnih grupa i s tim u vezi neophodno je uspostaviti mehanizme koji će u javnosti podići nivo uvjerenja o štetnosti poreske evazije.

LITERATURA:

- Abraham M., Lorek K., Richter F, Wrede M., (2016) Collusive tax evasion and social norms, Int. Tax Public Financ, Springer Science+Business Media New York.
- Alm, J., Torgler, B., (2006) Culture differences and tax morale in the United States and in Europe, Journal of Economic Psychology 27, 224-246.
- Devos, K., (2014) Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour, Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Fischer, C. M., Wartick, M., Mark, M. (1992) Detection probability and tax compliance: A review of the literature, Journal of Accounting Literature, 11(2), 1-46.
- Gërxxani, K., (2003) Poreska evazija u Albaniji: Institucionalni vakum, Institute for advanced labours studies, univerzitet Amsterdam: Finansijska teorija i praksa 27 (1), str.55-82.
- Jackson, B. R., Milliron, V. C. (1986) Tax compliance research: Findings, problems and prospects. Journal of Accounting, Literature, 5, 125–165.
- Jović M., Spariosu, T., Jovanović, M., (2003) „Institucije i mere za legalizaciju sive ekonomije”, Institut ekonomskih nauka Srbije, Beograd.
- Kirchler, E., (2007) *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kirchler, E., (2009) *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, Cambridge University Press.
- Meier-Pesti, K., Penz, E., (2008) Sex or gender? Expanding the sex-based view by introducing masculinity and femininity as predictors of financial risk taking, Journal of Economic Psychology. 29, 180-196.
- Polinsky, M. A., Shavell, S., (2000) The economic theory of public enforcement of law. Journal of

Economic Literature, 38, 45-76.

Terzić, S., (2009) Uticaj uvođenja poreza na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini na poreske prevare i utaje, Ekonomski fakultet Banja Luka, Magistarski rad.

Tittle, C., (1980) Sanctions and Social Deviance: The Questions of Deterrence Ney York: Prager.

DETERMINANTS OF TAX EVASION IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

Abstract: *The functioning of the tax system and taxation in one economy is of crucial importance to overall financial stability, and tax evasion is one of the major risks, if not addressed adequately, and, depending on the amount of taxes evaded, can trigger severe financial instability in a country. Today, many countries are faced with the problem of tax evasion and reports of tax evasion multiply by the day. No tax system is immune to tax evasion, the only difference is the methods of tax evasion in different tax systems.*

Many and diverse factors, both subjective and objective, affect tax evasion as they are intertwined and determined and mutually connected and complementary. Tax evasion has multiplicative effects, it destroys the reputation of institutions primarily and in particular the reputation of the tax administration, it poses a threat to the tax system and rule of law, causing taxpayers' distrust of the tax system itself. Thus, by reducing tax evasion the situation in public finances improves substantially.

Recognition of the existing key factors of tax evasion or research into the existence of others just as, if not more important factors, de facto confirms how complex, important and current this issue is.

Keywords: *Tax, tax evasion, demographic, social and status characteristics of respondents.*

JEL classification: *H20, H26, H32.*

Prilog tabela 1. Deskriptivna statistika i Mann-Whitney testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema spolu po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

	Muško		Žensko		Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	P vrijednost	
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek					Medijana
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,60	4,00	1,128	3,70	4,00	1,005	20545	-,544	,587
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	3,91	4,00	1,014	3,85	4,00	,950	23659	-,822	,411
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,70	2,00	1,074	2,73	2,00	1,066	20691	-,327	,744
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	2,95	3,00	1,072	3,16	3,00	1,028	19688	-,1708	,088
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,78	4,00	1,013	3,73	4,00	1,005	23866	-,521	,602
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,59	2,00	1,089	2,68	2,00	,998	20243	-,989	,323
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,80	4,00	,910	3,76	4,00	,804	23735	-,740	,459
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,42	4,00	1,136	3,29	4,00	1,099	10382	-,144	,252
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,60	4,00	1,020	3,64	4,00	,972	20801	-,176	,861
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,46	2,00	,980	2,48	2,00	1,013	20834	-,124	,901
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,40	4,00	1,101	3,40	4,00	1,045	24163	-,096	,924
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,35	4,00	1,116	3,40	4,00	1,033	20836	-,119	,905
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	2,96	3,00	1,218	2,94	3,00	1,171	24112	-,167	,867
Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji	3,271	<u>3,231</u>	<u>0,469</u>	3,289	<u>3,231</u>	<u>0,423</u>	20750	-,227	,820

Prilog tabela 2. Deskriptivna statistika i Kruscal-Wallis testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

	SSS				VSS				Mr./Dr.	
	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Prosjek	Medijana	Standardna devijacija	Hi-kvadrat p vrijednost
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,90	4,00	1,037	3,59	4,00	1,068	3,64	4,00	1,036	4,837 ,089
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	4,20	4,00	,917	3,81	4,00	,979	3,68	4,00	,988	10,833 ,004
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,92	3,00	1,169	2,65	2,00	1,017	2,80	2,00	1,225	3,124 ,210
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	3,47	4,00	1,016	2,99	3,00	1,039	2,72	3,00	1,021	13,773 ,001
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,90	4,00	,986	3,73	4,00	1,000	3,60	4,00	1,118	1,671 ,434
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,82	3,00	1,081	2,63	2,00	1,055	2,24	2,00	,663	5,252 ,072
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,80	4,00	,898	3,74	4,00	,845	4,00	4,00	,816	2,443 ,295
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,27	3,50	1,191	3,35	4,00	1,105	3,56	4,00	1,044	1,224 ,542
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,42	4,00	1,124	3,66	4,00	,958	3,80	4,00	,913	2,933 ,231
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,53	2,00	1,081	2,45	2,00	,984	2,52	2,00	,918	,296 ,863
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,63	4,00	,991	3,37	4,00	1,072	3,12	3,00	1,166	4,917 ,086
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,50	4,00	1,066	3,36	4,00	1,049	3,24	4,00	1,268	1,215 ,545
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	3,15	3,50	1,191	2,87	2,00	1,195	3,12	3,00	1,130	3,176 ,204
Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji	3,423	3,385	0,437	3,246	3,231	0,447	3,234	3,231	0,378	10,365

Prilog. tabela 3. Deskriptivna statistika i Kruscal-Wallis testa za komparacije između stepena slaganja ispitanika u grupama formiranim prema obrazovanju po pitanju 13 tvrdnji koje izražavaju stav prema poreskoj evaziji

	Do 5 godina			6 – 10 godina			11 – 20 godina		
	Prosjeak	Medijana	Standardna devijacija	Prosjeak	Medijana	Standardna devijacija	Prosjeak	Medijana	Standardna devijacija
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,52	4,00	,943	3,70	4,00	1,138	3,64	4,00	1,008
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	3,83	4,00	,986	3,79	4,00	,970	3,93	4,00	,894
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,93	3,00	1,091	2,74	2,00	1,066	2,51	2,00	1,006
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	3,14	3,00	,843	3,02	3,00	1,018	3,03	3,00	1,149
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjjerne i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,52	4,00	,943	3,83	4,00	1,062	3,77	4,00	1,047
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	3,05	3,00	,987	2,52	2,00	1,070	2,57	2,00	,968
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	3,60	4,00	,885	3,63	4,00	,875	3,86	4,00	,899
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,76	4,00	,906	3,33	4,00	1,068	3,31	4,00	1,197
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,93	4,00	,640	3,51	4,00	,963	3,52	4,00	1,061
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,60	3,00	,964	2,54	2,00	,937	2,42	2,00	1,025
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počnili poresku evaziju	3,33	3,00	,928	3,44	4,00	1,057	3,34	4,00	1,173
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,48	4,00	,969	3,49	4,00	1,035	3,33	4,00	1,080
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	3,21	3,00	1,138	2,96	3,00	1,197	2,95	3,00	1,231
Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji	3,377	3,461	0,4530	3,271	3,231	0,482	3,246	3,231	0,41545

	21 – 30 godina			Više od 30 godina			P vrijednost	
	Prosjeak	Medijana	Standardna devijacija	Prosjeak	Medijana	Standardna devijacija		
1.1. Poreska evazija predstavlja najveću kočnicu razvoja društva	3,48	4,00	1,163	4,00	4,00	,953	6,853	0,144
1.2. Osobe sa „visokim pozicijama“ ne pridržavaju se normi u društvu	4,04	4,00	,885	3,76	4,00	1,304	2,590	0,629
1.3. Poreska evazija je podjednako prisutna u svim zemljama	2,71	2,00	1,091	2,91	3,00	1,138	6,156	0,188
1.4. O poreskoj evaziji negativno govore samo ljudi koji nisu direktno odgovorni za njeno suzbijanje	2,88	3,00	,983	3,38	4,00	1,181	5,847	0,211
1.5. Kazne/sankcije za poresku evaziju su nesrazmjerno i neefikasne i trebaju biti daleko strožije	3,92	4,00	,813	3,56	4,00	1,078	6,376	0,173
1.6. Poreska evazija je u najvećem broju slučajeva nedokaziva	2,69	2,00	1,058	2,50	2,00	1,108	9,997	0,040
1.7. Poreska evazija je jedan od važnijih pokazatelja pada sistema vrijednosti	4,02	4,00	,641	3,76	4,00	,855	9,448	0,051
1.8. Nizak nivo ličnih prihoda utiče na visinu poreske evazije	3,15	4,00	1,144	3,32	4,00	1,147	6,473	0,166
1.9. Poreska evazija je uobičajena pojava za zemlje u tranziciji	3,67	4,00	1,061	3,68	4,00	1,093	4,888	0,299
1.10. Mediji pretjeruju kad ukazuju na štetnost poreske evazije	2,15	2,00	,978	2,76	2,00	1,046	13,204	0,010
1.11. Rijetki su poreski obveznici koji nisu počinili poresku evaziju	3,31	4,00	1,076	3,68	4,00	,976	3,617	0,460
1.12. Poreska evazija je tradicionalno karakteristična za naš mentalitet	3,37	4,00	1,103	3,15	4,00	1,209	2,249	0,690
1.13. Razlog za poresku evaziju je slaba edukacija	2,77	2,00	1,165	2,85	2,00	1,184	3,593	0,464
Opšti stav ispitanika prema poreskoj evaziji	3,244	3,231	0,448	3,333	3,231	0,403	4,026	0,402